

Perspektivy českého školství

JINDŘICH BEČVÁŘ — JIŘÍ VESELÝ

Tento příspěvek shrnuje poznámky k vybraným problémům dalšího vývoje českého školství; je založen na obsahu referátu, který přednesl druhý z autorů na kongresu „Československo, Evropa a Svět: Věda a umění v mezinárodních souvislostech.“ Tento kongres se konal ve dnech 26. 6. – 2. 7. 1992 v Praze a Bratislavě.

I ve školství je čas od času vhodné provést inventuru dosažených výsledků a obrátit pozornost k budoucnosti. Všimněme si proto krátce některých problémů, které jsme zdědili z období, kdy vývoj školství byl plně v rukou KSČ.

Systém přípravy budoucích učitelů byl v tomto období předmětem několika reforem, které přinesly jeho celkovou devastaci. Ideologické vlivy, nedostatečná odborná příprava a pochybená uniformita vzdělání — to vše spolu s celkovým duchem doby vedlo učitele k nesamostatnosti. Při výchově nových učitelů i v celém vzdělávacím systému byla přeceňována faktografie a encyklopedičnost znalostí a — snad někdy i záměrně — potlačována schopnost samostatně myslet a žáky k samostatnému myšlení vychovávat. Silně poklesla prestiž učitelského povolání, které se stalo téměř výlučně doménou žen. Vedlejším produktem tohoto stavu bylo i narušení vztahů mezi žáky a učiteli. Tyto věci jsou v hrubých rysech všeobecně známy; na tomto místě není možno je hlouběji rozebírat (seriózní analytická studie na toto téma by byla velmi zajímavá a užitečná). Na druhé straně je velmi nebezpečné lehkomyšlně generalizovat. Stále nám ještě zbyli učitelé chápající svou profesi jako poslání, učitelé, kteří dokázali svým žákům přes nepříznivé celospolečenské klima, předávat nejen optimální množství znalostí a dovedností, ale i úspěšně vytvářet jejich morálně volní vlastnosti. Hlavně díky těmto učitelům byla celková úroveň vzdělávacího systému (zejména v předmětech neovlivňovaných tolik komunistickou ideologií) poměrně dobrá.

Po listopadu 1989 se naděje hlavně těchto učitelů promítly do snah o zlepšení vzdělávacího systému. Bilance dalšího vývoje však není příliš radostná. Jen málo pozitivních změn se podařilo provést; v některých směrech se navíc nastoupený vývoj ukázal nesprávný. Ke zmíněným problémům tak přibýly další (hlavně z oblasti legislativní) a oblast školství zachvátila neujasněnost a zmatek. Bez zpracování celkové koncepce vznikla řada nových škol všech stupňů, začal se budovat ne zcela vhodným způsobem nový inspekční systém, dochází k mechanickým aplikacím tržních mechanismů i přesto, že právě ve školství je jejich pozitivní vliv velmi problematický apod. Celkové uvolnění, které se promítlo i do oblasti

školství, mnohé učitele zaskočilo. Protože není možno v současných ekonomických podmínkách vynaložit na obrodu vzdělávacího systému dostatečné prostředky, dochází k odlivu mnoha dobře připravených učitelů mimo resort školství. Projevuje se i nedostatek kvalitních učebnic a postupně roste nespokojenost s tím, že pozitivních změn je málo.

Školství bohužel nepatří k prioritním oblastem širokého zájmu; je tomu tak patrně i z toho důvodu, že role vzdělání v ekonomické akceschopnosti občanů hraje zatím nepatrnou roli. Společnost nyní pociťuje snad jen nedostatek kvalifikovaných právníků a ekonomů; je jí však vcelku jedno, že lékaři a učitelé se pohybují v průměru na dolní hranici průměrných platů vysokoškolsky vzdělaných odborníků. Je třeba si uvědomit, že školství nebylo a není jedním z hlavních objektů zájmu rozhodujících politických sil. Finanční prostředky na oblast školství jsou relativně malé a navíc jsou často vynakládány neúčelně.

Všimněme si několika okruhů otázek tak, jak se promítly do tvorby projektů přestavby vzdělávacího systému. Těchto projektů bylo 4–7. Jejich projednávání bylo chaotické, bez smyslu pro hodnotu lidské práce. Postupně vznikaly další projekty, a to bez solidního vyhodnocování těch předcházejících. Jeden z projektů vytvořila Jednota českých matematiků — předkládané názory jsou ve značné míře motivovány zkušenostmi získanými při zpracování tohoto projektu.

Relativní shoda v délce povinné školní docházky (9 let) rozumně odpovídá situaci ve vyspělých evropských zemích. Dosavadní systém odpovídal přibližně schématu 4 + 4 + 4 (základní, nižší střední a vyšší střední vzdělání). Byly diskutovány modely typu 4 + 8 i 5 + 8, 3 + 3 + 3 + 3, respektive 5 + 7. Domníváme se, že styl vzdělávání při přechodu na nižší střední školu by měl být plynulý s postupným růstem odborné výuky od 5. ročníku. Nevylučujeme u velmi nadaných dětí přechod do 8letých gymnázií již po čtvrtém ročníku, běžnější by však měl být po pátém.

V oblasti odborného školství leží nejvíce překážek v oblasti legislativní včetně nevyjasněného způsobu financování těchto učilišť a škol. Značné názorové rozdíly panovaly v oblasti přípravy pro budoucí studium na VŠ.

Doporučujeme diferenciaci na druhém stupni též formou studijních a pracovních tříd podle individuálních podmínek škol a počítáme se zachováním — alespoň po přechodnou dobu — i čtyřletých gymnázií. Podrobnosti o těchto představách lze nalézt v předloženém projektu Jednoty, který je na vyžádání k dispozici. Diferenciaci v rámci nižší střední školy jak vnější (různé typy tříd), tak vnitřní (dle možností více individualizovaný přístup) považujeme za přirozenou, nutnou a nediskriminující.

Výsledné znalosti a dovednosti žáků bude vhodné stanovit cílovými standardy — způsob jejich dosažení by měl být záležitostí jednotlivých škol a jednotlivých učitelů. Standardy též budou plnit funkci vymezení náplně zkoušek určitých typů, které by měly mít význam jak pro evaluaci žáků, tak pro hodnocení práce jednotlivých škol. Za nejdůležitější standard považujeme maturitu, která by měla mít charakter státní zkoušky. Lze uvažovat i o testování znalostí na úrovni 4. – 5. ročníku a 8. – 9. ročníku; zde však by šlo spíše o evaluaci škol než žáků.

Často diskutovanou je otázka počtu jednotlivých specializačních větví a šíře výběru ze širokého spektra předmětů. Zde dáváme přednost odsouvání specializace do nejvyšších ročníků jednotlivých škol. Stejný princip by měl být zachován i u vysokoškolského vzdělávání: na všeobecnosti a šíři vzdělávání je třeba budovat vysokou adaptabilitu a vzdělavatelnost v celém produktivním věku. Nemožnost vhodné rekvalifikace je škodlivá pro jednotlivce i pro celou společnost zejména z hlediska začleňování do evropského trendu.

V průběhu vzdělávání se mění postupně role žáka a učitele. Pouze dobře odborně připravený učitel je schopen vytvořit zdravý vztah k žákovi, založený na dialogu a přirozené autoritě. Právě v tomto vidíme přirozenou cestu k humanizaci našich škol.

Velmi pečlivě je třeba rozlišovat mezi stejným (uniformním) vzděláváním pro všechny a stejným přístupem všech žáků ke vzdělávání. Nemůžeme si dovolit ztrácet talenty. Konečným cílem by mělo být poskytnout každému člověku maximum vzdělanosti, kterou je schopen vstřebat, a to efektivně fungujícím vzdělávacím systémem. Varujeme před necitlivým aplikováním tržních mechanismů — vzdělání není zbožím a přístup ke kvalitnímu vzdělání nesmí být výsadou nejbohatších vrstev naší společnosti.

Míra svobody při volbě vzdělávacích cest musí růst pozvolně pod dohledem školy i rodiny; přesouvání zodpovědnosti pouze na rodiče je škodlivé. Různorodosti je třeba dosahovat zejména působením dobře připravených učitelů, mobilizací jejich tvůrčích sil. Jen tak může být variabilita dostatečně efektivní. V rukou nepřipravených učitelů nebo těch, kteří svou profesi chápou jako zaměstnání se všemi negativními atributy zděděnými z minulého období, vede větší množství pravomocí k negativním důsledkům. Zde je na místě poznámka o učebnicích: delší dobu jich asi nebude dost a ještě déle bude trvat, než budeme mít učebnice opravdu kvalitní. Pouhé opisování vybraných pasáží ze starších učebnic se stalo metodou některých „numismatiků“. I zde je důležitá koncepce a rozumné vynakládání prostředků. S růstem zodpovědnosti učitelů je spjata nutnost zlepšení jejich odborné připravenosti. S potěšením konstatujeme, že se již ustoupilo od hlavních principů poslední předlistopadové reformy. Je to však dle našeho názoru jen málo z toho, čeho je třeba dosáhnout.

I příprava učitelů musí mít dobře vymezeny cíle vzdělávání formou kontroly výstupů. Zde bude podstatné, jak budou vytvořeny státní zkoušky učitelské způsobilosti. Právě v učitelském povolání je nutno trvat na vytvoření účinného systému dalšího vzdělávání např. formou atestací. Jednota takovou koncepcí vytváří v oblasti matematiky a fyziky, některé její principy jsou aplikovatelné i v příbuzných oborech. Upozorňujeme na to, že kontrola práce učitele pouze tržními nástroji není dobrá. Učitel by měl po určité době získat nezávislost ve formě definitivy — tato nezávislost je nutnou podmínkou pro vzdělávací proces bez nežádoucích deformací.

Dotkněme se krátce některých obecných problémů. Cesta prodlužování povinné školní docházky a oddalování diferenciacce vede k problémům, s nimiž se dnes potýkají i některé vyspělé státy. Vede k dalšímu snižování prestiže učitelů. Humanizace nespočívá v zavrhování poznatků přírodních věd. Při hledání řešení závažných problémů ekologie, bezpečnosti atd. i v otázce samotného přežití lidstva není možno výsledky přírodních věd nahradit jen mnoha různorodými pohledy vedenými ve filozofické rovině.

Měli bychom být uvědomělymi a kritickými čtenáři informací o školství ve vyspělých státech, neboť často je např. termín vysokoškolské vzdělání chápán zcela jinak než u nás. Podstatné terminologické problémy se týkají i otázek financování škol, role státních a soukromých škol, ingerence státu, kontrol výsledků, způsobu řízení škol, atp. Seriózní a kompletní informace jsou u nás běžně dostupné např. v publikacích Ústavu pro informace ve vzdělávání. Jejich šíři a efektivnější využívání se nám jeví lepší metodou než je přejímání některých zahraničních zkušeností vytržených z kontextu vzdělávacího systému jediné země.

Zahraniční odborníci, zejména naši minulí spoluobčané, by měli podpořit myšlenky vytváření nového a lepšího vzdělávacího systému. Jiný, který by byl stejně efektivní či horší, by byl další prohrou. Domácí specialisté by měli v budoucnu přispět fundovanou diskusí a snahou o dohodu. Naši kolegové v zahraničí by mohli pomoci při kritickém zhodnocení toho pozitivního, co je třeba z minulosti zachovat. Mohou pomoci i v tom, abychom bezhlavě nepřebírali cosi, co se pro náš vzdělávací systém nehodí a abychom neopakovali chyby, kterých se jiní dopustili, třeba i v průmyslově vyspělých zemích. Od vyspělých demokratických států se musíme učit i tomu základnímu — demokratickému rozhodování o závažných věcech naší budoucnosti. Tou vzdělání občanů každého státu nesporně je.

Došlo do redakce: 9. 12. 1992

*Autoři: Doc. RNDr. JINDŘICH BEČVÁŘ, CSc., doc. RNDr. JIŘÍ VESELÝ, CSc., MÚ UK při
MFF UK, Sokolovská 83, 186 00 Praha 8*

UPOZORNĚNÍ
pro zájemce o časopis *Pedagogika*

Redakce časopisu *Pedagogika* upozorňuje na možnost zakoupení jednotlivých čísel časopisu v těchto pražských prodejnách:

Knihkupectví Toužimský - Moravec na pedagogické fakultě UK, M. D. Rettigové 4, Praha 1,
tel. 29 87 51 linka 301

Akademické knihkupectví ČS, Národní tř. 9, Praha 1, tel. 26 92 83
